

תקתוק לאין קץ על פזמונו של אלתרמן "צריך לצלצל פעמיים"

מאת זיוה שמיר

הפזמון "צריך לצלצל פעמיים", שירם של נתן אלתרמן ומשה וילנסקי, נכתב ב-1939 בעבור התכנית הראשונה ("כוסות רוח") של תאטרון "כל הרוחות". כידוע, צפיפות האוכלוסין ששררה בעיר תל-אביב בשנים 1933 – 1939, בעקבות הימלטותם של יהודי גרמניה ארצה, גרמה למצוקת דיור שחייבה רבים מתושבי העיר לחלוק דירה עם שותפים, או להתגורר במעמד של "דייר משנה" בחדר של משפחה שהתמזל מזלה להחזיק דירה בבעלותה. המצב גרם לנוהג של צלצול כפול בדלת שנועד לאותת לבעלי הבית שהאורח העומד מאחורי הדלת מחפש את הדייר/ת שלהם.

גיבורת השיר, הנושאת את המונולוג, היא רווקה מבוגרת שהגבר שנהג לפקוד את חדרה מפעם לפעם נטש אותה לאנחות. עתה היא שרויה בבדידותה, תחת שמים מתקדרים וים שגליו נוהמים ללא הרף. זהו שיר עצוב של אישה ללא "אופק ציפיות", שהפְּרָדה מן הגבר שנהג לבקרה אירעה מבחינתה במפתיע - נתגלגלה לפתחה כרעם ביום בהיר. מאז חדל הגבר האהוב להגיע אליה, היא יושבת בד' אמות ומחכה לשובו, מתוך נכונות לקבלו אל בין זרועותיה ללא תלונות וללא הצבת סימני שאלה כלשהם.

מונולוג של "רווקה זקנה" אינו ז'נר ידוע בספרות העברית, וספק אם היה לאלתרמן מודל שעליו יכול היה להסתמך (פרט למונולוגים ה"עממיים" של ביאליק – "בין נהר פרת" ו"יש לי גן" – שבהם נערה בודדה שהגיעה לפרקה מקוננת על מר גורלה). יובל שנים בדיוק לאחר פזמונו של אלתרמן חיברה חוה אלברשטיין את פזמונה "לונדון לא מחכה לי" (1989) על בסיס דבריה של קָלה ממחזהו של חנוך לוין "אורזי המזוודות" (1983), וגם בו כלול מונולוג של רווקה מבוגרת ונטולת אשליות שמהררת באפשרות ש"אולי זה קָבֵר לְכָל הַחַיִּים / לְהַיּוֹת לְבַד".

הרווקה המבוגרת בשיר "צריך לצלצל פעמיים" אינה דומה למשרתת הכפרייה שנשארה בגפה בחוסר כול לאחר שאהובה עזב אותה משיר הדיאלוג המפורסם של תומס הרדי "The Ruined Maid". מדובר באישה תל-אביבית בודדה, הנושאת בעול הפרנסה בכוחותיה שלה, ומצליחה לשכור לעצמה "חדר משלה". היא אף אינה עונה על תיאורן של אותן רווקות זקנות הקרויות בצרפתית "bas bleu" ("גרב כחולה", ובאנגלית: "blue stocking", הוא כינוי של אישה אינטלקטואלית המעדיפה לשבת בגפה בין ארבעה כתלים ולקרוא ספרים). אמנם גם התופרת בשירו של אלטרמן יושבת כל היום בד' אמותיה, אך פעולתה מונוטונית – פעולה חסרת מעוף שאין בה שמץ של עניין אינטלקטואלי:

תּוֹפֶרֶת אֲנִי וְתוֹפֶרֶת,
הָיָה לֹא יִחַדֵּל מְלַנְהֵם.
אֲנִי אֶת פְּנִיךָ זוֹכֶרֶת
כְּאֵלוּ הָיָה זֶה הַיּוֹם.

הוּ, כְּמָה צָחֲקָנוּ אֵי פֵעַם,
רֵאשֵׁי הַסְּחָרְחָר הַמְּתִלְתֵּל.
הָיָה לְיָמִים אֵיזָה טַעַם
כְּזֶה שֶׁל תַּפּוּחַ עִם טַל.

אֲמַרְתִּי: "כְּתִבְתִּי הִיא עֲדִין
כְּקֶדֶם, תִּגַּשׁ לְפַעֲמִים.
צְרִיךְ לְצַלְצֵל פְּעַמִּים
קוֹמָה רֵאשׁוֹנָה מִיָּמִין..."

צְרִיךְ לְצַלְצֵל פְּעַמִּים,
צְרִיךְ לְחַכּוֹת רְגַע קֵט,
וְאִזּוּ נִפְתָּחוּת הַדְּלֵתִים
וְאִזּוּ נִפְגְּשִׁים בְּמַבֵּט.

צְרִיךְ לְצַלְצֵל פְּעַמִּים,
לְבוֹא וְלֹמַר: "עֲרַב טוֹב,
נִכְנְסְתִי אֵלֶיךָ בִּינְתִים
כִּינּוֹן שְׁעַבְרְתִי בְּרַחוּב."

וְכֵן, עַד שֶׁבָּא אוֹתוֹ עָרַב,
שֶׁטְפוּ מִדְּרָכוֹת רוֹעֵשׂוֹת.
דְּבָרֶיךָ הַכּוֹנִי כְּחָרַב,
דְּבָרֶיךָ עֲנוּנֵי כְּשׁוֹט.

שְׁתַּקְתִּי, דְּבַר לֹא יִדְעֵתִי,

יְדַעְתִּי, רַק לֹא, לֹא נֶכּוֹן.
נִפְרָדְנוּ... לְפֶתַע שְׁמַעְתִּי
בְּפֶתַח צְלָצוּל פְּעֻמוֹן –

לְרַגַע אַחֲרָתִי לְפֶתַח,
קָפְאֵתִי בֵּין חֲשֵׁךְ לְאוֹר.
מִדּוּעַ מֵהֵרֶת לְבָרַח?
מִדּוּעַ מֵהֵרֶת, אֲמַר!

צְרִיךְ לְצַלְצֵל פְּעֻמִּים...

תּוֹפְרֵת אֲנִי וְתוֹפְרֵת,
הֵיטָם לֹא יִחַדְדֵל מִלְּנֵהֶם.
אֲנִי אֶת פְּנִיךָ זֹכְרֵת
כְּאֵלוֹ הֵיטָה זֶה הַיּוֹם.

אִם פְּעַם יִהְיֶה וְתִבּוֹאָה
שְׁנִית פֶּה בְּרָחוּב לְעֵבֶר,
תִּזְכֹּר כִּי בְּחֶדֶר מְרֻגָּע
תִּזְכֹּר כִּי דוֹלֵק בּוֹ הָאוֹר.

תִּבּוֹא, כֶּךָ פְּשׁוּט כְּמוֹ נֶעֶר,
דְּבַר לֹא צְרִיךְ לְחַדֵּשׁ.
הֶסְבֵּר לֹא נְחוּץ וְלֹא צֶעַר,
סְלִיחָה לֹא צְרִיךְ לְבַקֵּשׁ.

צְרִיךְ לְצַלְצֵל פְּעֻמִּים...

לפזמון שלפנינו יש גם נוסח קודם, שבו מעלה התופרת את זכר פגישתה הראשונה עם הגבר ואגב כך מציינת את כתובתה המדויקת ("אֲמַרְתִּי : תִּבּוֹא בֵּין עַרְבֵּים / אוֹתִי לְטִיּוֹל לְהִזְמִין . / כְּתִבְתִּי – הַגְּלִיל מְסַפֵּר שְׁנַיִם, / קוֹמָה רִאשׁוֹנָה מִיָּמַי"), כמו הצעירה בפזמון "רינה" המזכירה לגבר ליתר ביטחון שכתובתה היא: "דִּיזְנָגוֹף שְׂמוֹנִים, / קוֹמָה שְׁנֵי מִשְׁמָלִי". ובמאמר מוסגר, בשנות נישואיו הראשונות התגוררו נתן אלתרמן ואשתו רחל מרכוס ברחוב הגליל (מאפו) קרוב לחוף הים. לימים הוא עברו בני הזוג להתגורר עם בתם תרצה ברחוב התל-אביבי שדרות נורדאו היורד אל הים. משמע, הצעיר ה"גלותי", שהתאקלם כראוי בארץ-ישראל ולא היה בה "נטע זר", אף כתב עליה שורות נלהבות כדוגמת "אֲנִי אוֹהֵבִים אוֹתְךָ, מוֹלְדֵת", שמעולם לא נשמעו כמותן אצל חבריו ל"אסכולת שלונסקי", נהה גם אחרי הים ומרחביו, הן במובן הליטראלי הן במובן המטפורי-התרבותי של המושג.

אך אין כאן מדובר בפרט ביוגרפי גרידא. המילים "מִסְפָּר שְׁתֵּים" (אגב, נתן אלתרמן ורעייתו התגוררו ברחוב הגליל מספר תשע) מלמד על מקומה של האישה בלבן של הגבר. מלכתחילה הוא אומר לה שאין היא אלא בִּרְת מחדל בעבורו, וכי הוא נכנס למעונה לא מתוך כוונה, אלא רק משום שעבר במקרה בסביבה. הוא נכנס אליה "בִּינְתֵיִם" (בין שני עניינים; מתוך התלבטות אם לבחור בה או באחרת). הצלצול הכפול בדלת ("צָרִיךְ לְצַלֵּץ פְּעַמִּים") גם הוא רמז ללבטים ולדואליות – לפסיחה על הסעיפים (כמו המילים "בֵּין עֲרֵבִים" שבנוסח הראשון, המעידות שהתופרת מרחוב הגליל בעבור הגבר היא תופעה של "בין לבין"). רק פעם אחת בלבד צלצל הגבר בטעות צלצול אחד, ומשלא נענה תכף ומיד הוא נטל את רגליו וברח מן המקום. עתה האישה הנטושה מצפה להזדמנות שנייה המבוששת לבוא ("אם פֶּעַם יִהְיֶה וְתִבְאָה / שְׁנִית").

התופרת בשירו של אלתרמן נותרה ליד הגליל של מכונת התפירה שאינה פוסקת מלתקתק את תקתוקיה, כמו השעון המרמז שהזמן חולף בלי הרף בשיר "אתך – בלעדיך" (גם בשיר "אתך – בלעדיך", שהיה משיר גנוז לפזמון מושר, התמליל מדלג בין הספרות "אחת" ל"שתיים"). הרווקה הזקנה כבר לא תהיה צעירה, השעון הביולוגי גם הוא אינו מפסיק את מהלכו. היא נותרת כאן לבדה, כמו פנלופה של הומרוס, שישבה וארגה בנול או בכישור כל ימי שהותו של אודיסאוס במרחקים. כמו סולביג של איבסן וכמו נעמי של אלתרמן (שלימים עתיד היה המשורר לגולל את גורלה במחזהו "פונדק הרוחות"). היא נשארת בגפה, מאוהבת באהבה שחלפה לבלי שוב, כלואה בחדרה בבדידות כלל לא-מזהרת, ואילו הגבר של חייה הפליג זה מכבר למרחבים ולמרחקים.

זהו אחד הפזמונים העצובים ביותר בשירה העברית. אין מדובר בטרגדיה איומה ונוראה המספרת על מותו הפטלי של אדם אהוב, אך העצב כוסס כאן את הלב כמו בתיאור הגורל של "האם השלישית" (שאינה יודעת מה עלה בגורל בנה) או של הדוברת ב"לילה, לילה", שמספרת על האביר שאת שמה לא זכר.

הפזמון "צריך לצלצל פעמיים" אינו מציג לפנינו תמונה מתקופת הרומנסות, שבמרכזה אבירים ועלמות היושבות בטירות מבודדות. בין שיריו הגנוזים של אלתרמן יש שיר בשם "תליית חלומות" שגיבוריו הם בני דמותם המודרניים של טריסטן ואיזולדה (אגדה עתיקה הבנויה על ניגודי הלילה והיום: גבר כהה ועצוב ועלמה בהירה וזהובה), וגם בו יש שורות הבנויות משלושה או ארבעה אמפיברכים או אנפסטים כמו בפזמון שלפנינו ("בִּלְיֹת יְבֹאֲנִי: עָגוּם וְשׁוֹתֵק / וְאֲנִי לְבֹאֲוֹ מִחֶפֶה..."). גם בשיר הגנוז מדובר באישה המצפה לבואו של הגבר כשפחה נרצעת ובגבר שאינו יודע נאמנות מהי. מודל כזה של יחסים בין המינים מצוי בשירים רבים של אלתרמן – "קנוניים" ו"קלים".

ב"צריך לצלצל פעמיים", לפנינו גיבורה מ"מודוס החיקוי הנמוך" של תופרת תל-אביבית זהובת שער (בנוסח המקורי של אלטרמן נכתב: "ראשי המתלתל כה הזהיב"), היושבת בחדרה השכור ושומעת את נהמתו הבלתי פוסקת של הים וחושבת על הגבר שנעלם כצל מחייה. הטעות שעשה הגבר כשצלצל פעם אחת, בנוסף לטעות שעשתה האישה שהתמהמה ולא פתחה את הדלת מיד, עלו לה בלכתו של הגבר האהוב לבלי שוב. ומה היה קורה אילו לא טעו השניים, האם יש ערובה שהם היו נשארים נאמנים זה לזה לנצח נצחים?! את זאת אין לדעת, אך הסיפור הלא-סגור של הפרדה המקוטעת שהשאיר את הגיבורה בפה פעור, "אוכל את לבה" ואינו נותן לה מנוח.

הצלצול בפעמון וההשתהות במענה ("לרגע אחרתי לפתח") מזכירים יחסי הדוד והרעיה בתנ"ך: "קול דודי דופק פתחי-לי אחתי רעיתי [...] קמתי אני לפתח לדודי וידי נטפו-מור ואצבעתי מור עבר על כפות המנעול. פתחתי אני לדודי ודודי חמק עבר נפשי יצאה בדברו בקשתיהו ולא מצאתיהו קראתיו ולא ענני" (שיה"ש. ה, ב-ו).

האישה נשאת כאן לכודה במסכת זיכרונותיה ("אני את פניך זוכרת / כאלו הנה זה היום, ומשביעה את הגבר שנטש אותה ומפצירה בו לזכור ולא לשכוח") (תזכר פי בחדר מרגוע / תזכר פי דולק בו האור"). ובמאמר מוסגר: גם בשיר הגנוז "תליית חלומות" מתואר חדרה של האישה האוהבת, המצפה לאהובה, כמקור של חום ושל מרגוע ("עמדי את כאשר החם והטוב, / כמרגוע עצבת יפה [...] גם נפשיך תאשר עמדי בלי הבין / שעצבת מצפות לאחר..."). מבחר המילים בפזמון "צריך לצלצל פעמיים", הן בגרסה המוקדמת של השיר שביצעה הזמרת ברונקה זלצמן בתאטרון "כל הרוחות", הן בזו המאוחרת יותר של שושנה דמארי, מלמד שמדובר באהבה ישנה, שכבר אבד עליה כלח וסיכוייה ל"סבב שני" בטלים בשישים.

בדמותה של האישה המצפה לגבר ללא תנאי וללא תלונה, יצק אלטרמן גם אמת אישית כאובה. לאחר הופעת ספרו הראשון **כוכבים בחוץ** (1938) הצטלבה דרכו עם דרכה של הציירת צילה בינדר, האישה השנייה של חייו, שהקדישה לו את כל חייה (מעניין שעל דמותה של צילה המקראית נכתב: "ושם השנית צלה", בראשית ד, יט). אלטרמן לא הרבה לחשוף בפומבי את סודותיו הביוגרפיים הכמוסים, אך בדמותה של נעמי, גיבורת "פונדק הרוחות", יש לא מעט קווים מדמותה של צילה, ולא רק מדמותה של רחל מרכוס, רעייתו של המשורר.

כך, למשל, כשנעמי הנאמנה אומרת לחלפן בפתח במערכה הרביעית "אֵל תִּדְבֹר בְּקוֹל גְּדוֹל כָּל כָּן / אֵל תִּתְּהַלֵּךְ. אַתָּה מִפְרִיעַ לְהַקְשִׁיב. עָלֵי / לְשִׁמֵּעַ אֶת צְעָדָיו בְּאֵימָה", אפשר להיזכר בהקשר זה בדברי מכרותיה של צילה, שסיפרו שכל ימיה לא אירחה הציירת בביתה את חברותיה, בטענה-תואנה ש"אולי אלתרמן יבוא". רק לאחר מותו התחילה לארח ולהתארח.

על כן, גם פזמון כדוגמת "צריך לצלצל פעמיים" עשוי לשקף את מערכת היחסים ששררה בין המשורר לציירת. היא יושבת רכונה על מלאכתה, ומוכנה לקבל בשמחה את הגבר המודה באוזני אהובתו (אולי מבלי לחוש כמה פוגעות הן מילותיו) כי נכנס אליה "בִּינְתֵימִים, כִּינּוֹן שְׁעָבְרָתִי בְּרָחוּב", ואף מפצירה בגבר ומבטיחה לו שאם יחליט להגיע "אֵין צָרָךְ בְּכִי וְצַעַר / סְלִיחָה לֹא צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ".

וחננאל – בן-דמותו של אלתרמן (חנן = נתן) אומר בפתח התמונה השישית והאחרונה של "פונדק הרוחות": "הַפֶּלַעַל עַל מְקוֹמוֹ. כְּבָעַת לְכֹתִי מִפֶּה. / וְהִיא לֹא כָאֵן. לֹא נְעוּלָה הַדָּלֶת. / הַפֶּלַעַל כְּשֶׁהָיָה". מובן שהדלת הפתוחה מרמזת גם לדלתות לְבָה של האישה האוהבת, שמשאירה את הכול "פתוח" – ליד המקרה (גם האישה שבפזמון אומרת: "וְאֵז נִפְתְּחוֹת הַדָּלֶתִים", ורומזת גם לדלתות הלב). אולי האמינה צילה שחלון ההזדמנויות יאיר לה יום אחד את פניו, והמשורר יעזוב את ביתו ויקשור את גורלו עם גורלה, אך היא נשארה כידוע בגפה כל ימי חייה – ללא בעל וללא פרי-בטן.